UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA O‘QUVCHILARNING MUSTAQIL TA’LIM FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA 5E MODELI VA KOGNITIV STRATEGIYALARNING INTEGRATSIYASI

Boymanov Hoshim Isroilovich,
Samarqand davlat pedagogika instituti,
Pedagogika fakulteti, Boshlang‘ich va maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi
Email: boymanovhoshim1986@gmail.com

Annotatsiya: mazkur tezisda uzluksiz ta’lim tizimida o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirishda 5E modeli va kognitiv strategiyalarning integratsiya imkoniyatlari, zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilimlarni mustaqil o‘zlashtirishi, tahlil qilish va qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishda ushbu yondashuvlarning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, xorijiy tajribalar asosida 5E modeli bosqichlari va kognitiv strategiyalar uyg‘unligi o‘quv samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: uzluksiz ta’lim, mustaqil ta’lim faoliyati, 5E modeli, kognitiv strategiyalar, o‘quv jarayoni, kompetensiya, faollashtirish, refleksiya, ta’lim sifati

Annotation: This thesis highlights the possibilities of integrating the 5E model and cognitive strategies in developing students’ independent learning activities within the continuous education system. It also explains the importance of these approaches in developing students’ abilities to independently acquire, analyze, and apply

knowledge in the modern educational process. Furthermore, based on foreign experiences, the harmony between the stages of the 5E model and cognitive strategies is substantiated as an important factor in increasing learning effectiveness.

Keywords: continuous education, independent learning activity, 5E model, cognitive strategies, educational process, competence, activation, reflection, quality of education.

Аннотация: В данном тезисе рассматриваются возможности интеграции модели 5E и когнитивных стратегий в развитии самостоятельной учебной деятельности учащихся в системе непрерывного образования. Также раскрывается значение данных подходов в развитии у обучающихся навыков самостоятельного усвоения, анализа и применения знаний в современном образовательном процессе. Кроме того, на основе зарубежного опыта обосновывается, что сочетание этапов модели 5E и когнитивных стратегий является важным фактором повышения эффективности обучения.

Ключевые слова: непрерывное образование, самостоятельная учебная деятельность, модель 5E, когнитивные стратегии, учебный процесс, компетенция, активизация, рефлексия, качество образования.

Bugungi kunda ta’lim tizimida asosiy e’tibor o‘quvchilarning tayyor bilimlarni qabul qilishidan ko‘ra, mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilmoqda. Uzluksiz ta’lim tizimi sharoitida o‘quvchilarning kognitiv faolligi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan, 5E modeli (Engage, Explore, Explain, Elaborate, Evaluate) hamda kognitiv strategiyalar (takrorlash, tasniflash, tahlil qilish, umumlashtirish) integratsiyasi o‘quv jarayonini samarali tashkil etishda muhim didaktik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki uni mustaqil egallash va qo‘llash kompetensiyalarini ham shakllantiradi.

Asosiy qism. Uzluksiz ta’lim sharoitida o‘quvchi faqat ma’lumot oluvchi emas, balki faol subyekt sifatida bilimni mustaqil izlab topuvchi shaxsga aylanadi. Mustaqil ta’lim faoliyati o‘quvchilarda o‘z-o‘zini boshqarish, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish, axborotni tahlil qilish kabi ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Shu bois, zamonaviy pedagogik yondashuvlar o‘quvchini faol o‘quv jarayoniga jalb etishga qaratilgan. 5E modeli o‘quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik texnologiya hisoblanadi. Ushbu model konstruktiv ta’lim yondashuviga asoslanib, o‘quvchining mustaqil fikrlashi, izlanishi va amaliy faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi. 5E modeli 5 bosqichdan iborat bo‘lib, har bir bosqich ingliz tilidagi “E” harfi bilan boshlanadi:

1. **Engage (Qiziqtirish).** O‘quvchilarning mavzuga qiziqishi uyg‘otiladi, mavjud bilimlari faollashtiriladi.

2. **Explore (Izlanish).** O‘quvchilar mustaqil yoki guruhda izlanish olib boradilar, muammoni o‘rganadilar.

3. **Explain (Tushuntirish).** O‘qituvchi mavzuni izohlaydi, o‘quvchilar o‘z fikrlarini bayon qiladilar.

4. **Elaborate (Mustahkamlash).** Olingan bilimlar yangi vaziyatlarda qo‘llanadi, ijodiy topshiriqlar bajariladi.

5. **Evaluate (Baholash).** O‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalari baholanadi[5].

5E modeli orqali darslar interfaol va samarali tashkil etilib, o‘quvchilarning ijodkorligi hamda mustaqil fikrlashi rivojlanadi. Ushbu model o‘quvchilarning mustaqil o‘qish jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etishga yordam beradi.

Jahon pedagogikasi amaliyotida kognitiv va metakognitiv strategiyalarni uyg‘un qo‘llashga katta e’tibor qaratilmoqda. Masalan, Finlyandiyada dars jarayonlariga refleksiv kundaliklar va tafakkur kartalari moslashtirilgan bo‘lib, ular orqali o‘quvchi bir vaqtning o‘zida ham bilimni tuzilmaviy tarzda o‘zlashtiradi (kognitiv), ham o‘z o‘rganish jarayonini tahlil qiladi (metakognitiv). Singapur ta’lim tizimida esa “Problem-based learning” (muammoli o‘qitish) modelidan keng foydalaniladi: bu jarayonda o‘quvchi muammoni echish uchun turli manbalardan ma’lumot yig‘adi, ularni qayta ishlaydi (kognitiv), keyin o‘z echim jarayonini baholaydi va kerakli o‘zgartishlar kiritadi (metakognitiv)[2].

Yod olish va takrorlash strategiyalari kognitiv usullarning eng asosiy va eng ko‘p qo‘llanadigan ko‘rinishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu strategiyalar ta’lim jarayonida o‘quvchining bilim olish jarayonini tizimli tashkil qilishga, olingan axborotni saralash va xotirada mustahkam saqlab qolishga xizmat qiladi. Pedagogika va psixologiya ilmida ko‘rsatilishicha, inson tafakkuri ma’lumotni qabul qilish va qayta ishlashda assotsiativ bog‘lanishlar va takrorlash orqali barqaror xotira tuzilishini shakllantiradi. SHuning uchun ham yod olish va takrorlash strategiyalari o‘quvchining bilim olish jarayonida birinchi qadam – aqliy ma’lumotlarni izchil ravishda jamlash, ulardan asosiysini saralab olish va eslatmalar orqali mustahkamlash vazifasini bajaradi.

Zamonaviy ta’lim tizimida ushbu strategiyalarning ahamiyati shundaki, ular o‘quvchini mexanik yodlovdan saqlaydi, ma’lumotni mazmunan o‘zlashtirishga yo‘naltiradi. Masalan, matndan asosiy g‘oyani ajratib olish orqali o‘quvchi har bir jumlaga emas, balki asosiy ma’noga e’tibor qaratadi; kalit so‘zlardan foydalanish esa katta hajmdagi axborotni qisqa va tuzilmali holda esda saqlashga yordam beradi.

Maktab ta’limi dasturida yod olish va takrorlash strategiyalarini turli fanlarda qo‘llash imkoniyatlari keng. Ularning o‘ziga xos jihati shundaki, har bir fan o‘quvchilardan turli ko‘nikmalarni talab qiladi: masalan, ona tili va adabiyotda g‘oyani saralash va ma’noga e’tibor qaratish, tabiiy fanlarda jarayonlarni bosqichma-bosqich yodda saqlash, tarixda xronologik izchillik va asosiy shaxslarni eslab qolish. SHu jihatdan yod olish va takrorlash strategiyalari har bir fanning mazmuniga moslashtiriladi va o‘quvchining umumiy bilim olish jarayonida universal vosita sifatida xizmat qiladi.

5E modeli va kognitiv strategiyalar integratsiyasi. 5E modeli bosqichlari kognitiv strategiyalar bilan uyg‘unlashganda ta’lim jarayoni yanada samarali bo‘ladi:

1.Engage bosqichi – oldingi bilimlarni faollashtirish (assotsiativ xotira, savol-javob strategiyasi);

2.Explore bosqichi – mustaqil izlanish va ma’lumot yig‘ish (tahlil, kuzatish);

3. Explain bosqichi – bilimni verbal ifodalash (umumlashtirish, konsept xaritalar);

4. Elaborate bosqichi – yangi vaziyatda qo‘llash (muammoli vazifalar yechish);

5.Evaluate bosqichi – refleksiya va o‘z-o‘zini baholash.

Bu integratsiya o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini kuchaytiradi va bilimni amaliy kompetensiyaga aylantiradi. AQSh, Finlandiya va Singapur ta’lim tizimlarida 5E modeli keng qo‘llanilib, o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Xususan, AQShda inquiry-based learning yondashuvi 5E modeli bilan uyg‘unlashgan, Finlyandiya ta’limida o‘quvchi markazli ta’lim va kognitiv strategiyalar ustuvor, Singapurda esa muammoli o‘qitish (problem-based learning) orqali mustaqil fikrlash rivojlantiriladi [3; 3–14].

Ushbu tajribalar 5E modeli va kognitiv strategiyalar integratsiyasining samaradorligini tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, uzluksiz ta’lim tizimida o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirishda 5E modeli va kognitiv strategiyalarning integratsiyasi muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning bilimlarni mustaqil izlash, tahlil qilish, umumlashtirish va amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

5E modelining bosqichma-bosqich tashkil etilgan tuzilmasi kognitiv strategiyalar bilan uyg‘unlashganda o‘quv jarayonining samaradorligi ortadi, o‘quvchilarning faolligi va motivatsiyasi kuchayadi. Ayniqsa, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, refleksiya va o‘z-o‘zini baholash kompetensiyalarining shakllanishida mazkur integratsiyaning o‘rni katta hisoblanadi. Shuningdek, xorijiy tajribalar tahlili ham 5E modeli asosidagi ta’lim o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish faoliyatini rivojlantirishda samarali natijalar berishini ko‘rsatmoqda. Shu sababli mazkur yondashuvlarni uzluksiz ta’lim tizimiga keng joriy etish ta’lim sifati va kadrlar tayyorlash samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abduqodirov A. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: Fan va texnologiya, 2010. – B. 56.

2. Brown A.L. Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2003.

3. Efklides A. Metacognition and affect: What can metacognitive experiences tell us about the learning process? // Educational Research Review. – 2006. – №1(1). – S..

4. Flavell J.H. Development of children's knowledge about the mental world. – New York: Psychology Press, 2004. –S. 232

5. Flavell J.H. Metacognition and Cognitive Monitoring. // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34. – P. 906.

6. https://talimxabarlari.uz